

MIDJANITTERHYPOTESIEN¹

Trine Lee Pedersen

Indledning

Når man inden for det teologiske og religionsvidenskabelige felt vedvarende har beskæftiget sig med gåden om Jahves oprindelse, skyldes det blandt andet manglen på ikke-bibelske kilder, der fortæller noget om Jahves historie før mødet med Israel. Egyptiske kilder fra det 14. og 13. århundrede omtaler navnet 'Yahu', angiveligt som et område i den nordvestlige del af den Arabiske Halvø, og man argumenterer således for en oprindelse lokaliseret til ørkenen syd for Palæstina (Berlejung 2012, 148). Det vedvarende udgangspunkt for den traditionelle opfattelse har været, at Jahvekultens transmission til Israel skete gennem Moses, som under sit ophold blandt midjanitterne i det sydlige Kanaan lærte guden Jahve at kende og senere indlemmede israelitterne i kulten. Rammen for den traditionelle version af midjanitterhypotesen spænder altså fra Moses' ophold blandt midjanitterne i ørkenen til efter udfrielsen fra Egypten og tillægger således Moses og Exodus en afgørende betydning for det særlige forhold mellem Jahve og Israel.

Midjanitterhypotesens kildemæssige grundlag

Kildematerialet, som udgør midjanitterhypotesens grundlag, kan inddeles i fire temaer: (1) Moses- og Exodus-narrativerne; (2) Kain som kenitterne og kobbersmedenens forfader; (3) Egyptiske topografiske lister fra det 13. og 14. århundrede f.v.t. der omtaler 'the Shashu land of Yahu'; (4) gammeltestamentlig poesi, der beskriver 'Jahves kommen fra syd', hvilket forbinder ham til områderne Edom og Seir. De ikke-bibelske kilder er altså udelukkende egyptiske. Det drejer sig først og fremmest om en inskription over stednavne af Amenhotep III i Amon-templet i Soleb fra det 14. århundrede og en senere tilsvarende liste af Ramses II i Amara Vest fra det 13. århundrede. Begge inskriptioner inkluderer navnene på en række beduinterritorier tilhørende de såkaldte Shashu, et semi-nomadisk folk lokaliseret til det sydlige Transjordan i nærheden af Edom (Smith 2012, 6). Amara Vest-versionen rummer desuden en mulig reference til Seir, som nævnes i både Dom 5 og Deut 33. Begge topografiske lister udgør de primære ikke-bibelske kilder, man gennem tiden har refereret til i forsøget på at spore den tidligste Jahvedyrkelse. De bibelske tekster drejer sig i første omgang om Ex 3,1-6 og Ex 18,5-12, der indeholder beskrivelsen af henholdsvis Jahves åbenbaring for Moses i Midjan, og Jetros velsignelse og ofring til Jahve, da Moses vender tilbage efter udfrielsen fra Egypten. Derudover er Dom 5,4-5; Sal 68,8-9 og Deut 33,2-4 vigtige, da man ofte henviser til disse bibelsteder, når man beskriver eller argumenterer for Jahves oprindelige sydlige placering eller 'triumferende march fra syd' (Smith 2012, 4).

Midjanitterhypotesen er, sideløbende med forskningens fremskridt, blevet revurderet af flere omgange. Hvad angår det nævnte kildemateriale, rejser sig da også hurtigt flere forskellige problemstillinger – ikke mindst på grund af inkongruensen og den store tidsmæssige afstand, der hersker mellem de bibelske og ikke-bibelske kilder. Desuden er den historiske værdi af disse kilder samt tilblivelsen og fortolkningen af dem generelt under diskussion. Det er altså ret oplagt, at der på forhånd ikke findes tilstrækkelig data til endegyldigt at af- eller bekræfte midjanitterhypotesen. En sådan bestræbelse har da heller ikke være målet for denne undersøgelse; den sigter derimod på en vurdering af, hvilke svar midjanitterhypotesen formår og ikke formår at give os på spørgsmålet om Jahves oprindelse og Jahvekultens transmission til Israel. Undersøgelsen tager derfor udgangspunkt i en præsentation og analyse af udvalgte opfattelser og

¹ Artiklen er et uddrag af bachelorprojektet Midjanitterhypotesen. Jahvekultens oprindelse og transmission til "Israel" (2014)

kilder, som midjanitterhypotesen bygger på; disse vil så blive holdt op imod anden forskning og alternative tilgange.

Moses og Exodus-narrativerne

Ifølge Exodus-fortællingerne levede Moses blandt midjanitterne, hvor han giftede sig, fik børn og tjente under sin svigerfar, præsten Jetro (Ex 2,11-22). Det beskrives desuden, hvordan en guddom åbenbarede sig for Moses på et helligt sted; "Guds bjerg Horeb" (Ex 3,1) – en guddom hvis navn viser sig at være Jahve, og som umiddelbart er ukendt for Moses. Teorien om midjanitterne som de oprindelige Jahvedyrkere baserer sig blandt andet på en række arkæologiske fund gjort i Timna-dalen, et område rigt på kobber i den sydvestlige del af Arabah. Fundene inkluderer en kobberslange og spor efter et tabernakel i et Hathor-tempel² (Rice 1993, 30). At Timna ligger i midjanitisk territorium, og såvel et tabernakel som en kobberslange associeres med israelitisk, religiøs praksis (Num 21,7-9), har således givet årsag til at forbinde den oprindelige Jahvekult med sydlandet og midjanitterne.

I Ex 18 befinder Moses sig atter ved 'Guds bjerg', hvor han for Jetro beretter om Jahves fantastiske gerninger ved udfrielsen fra Egypten. Specielt ved fortællingen her er, at Jetro proklamerer Jahve som den største af alle guder og forretter et offermåltid for Moses, Aron og alle Israels ældste (Ex 18,12). I forhold til Mosesfortællingerne selv er det plausibelt at forstå denne passage som udtryk for Jetros/midjanitternes konvertering til Jahve-yrkelsen. Det bemærkes desuden, at Jetro muligvis kun forberedte offermåltidet eller blot tog del i det; denne antagelse bygger blandt andet på en observation af brugen af det hebraiske verbum for 'at tage' (*lāqah*), som vers 12 indledes med, i stedet for et verbum, der mere udtalt refererer til offerhandlinger (Blenkinsopp 2008, 135). På den anden side bør man ikke se bort fra, at Jetro i denne tekst åbenlyst fremstår som begivenhedens hovedperson og Moses og de øvrige israelitter som gæster. Tilhængere af midjanitterhypotesen finder således støtte i deres argumenter ved at fremhæve beretningen som et vidnesbyrd om den første inkorporering af de israelitiske ledere i en midjanitisk Jahvekult anført af stammens præst (Rice 1993, 30).

Johannes C. de Moor giver i sit værk *The Rise of Yahwism* udtryk for sin kritiske tilgang til den traditionelle fortolkning af Sl 68, Hab 3, Dom 5 og Deut 33 som refererende til Moses og exodus-narrativet. Teksterne synes rigtigt nok at beskrive en triumferende march fra ørkenen i syd anført af Jahve, men nævner imidlertid ikke noget om hverken en udvandring fra Egypten eller en åbenbaring på Sinaj. Moor konkluderer således, at disse fortællinger ikke har noget med Moses eller exodus at gøre, og at Jahvismen rækker langt bag om disse (Moor 1990, 223). Ved første øjekast synes Moors argumenter at gøre midjanitterhypotesen og Moses' afgørende betydning for udbredelsen af Jahvekulten mere eller mindre irrelevante. Moors redegørelse viser sig dog alligevel at støtte betydningsfulde aspekter ved midjanitterhypotesen, såfremt den, som fremlagt her, bygger på, at midjanitterne var de oprindelige Jahvedyrkere, og at Moses fungerede som mediator for udbredelsen af kulten til Israel. Når Moor konkluderer, at Moses ikke var Jahvismen grundlægger, men dog havde en ledende funktion som den, der formede en mere streng tro på Jahve alene og de idealer, som Israels religion byggede på (Moor 1990, 169), står det altså ikke i skærende kontrast til midjanitterhypotesen.

Kain, kenitter og smedekunst

Som tidligere beskrevet er de arkæologiske fund i Timna, beliggende i midjanitisk territorium, interessante, fordi de afspejler visse centrale elementer i nogle af de gammeltestamentlige fortællinger. En kobber-

² Hathor var den egyptiske gudinde for blandt andet minearbejde. At kobber og metalarbejde udgør et relevant aspekt i forhold til midjanitterne/kenitterne, berøres nærmere nedenfor.

slange indgår særligt i Num 21,7-9, mens et slangetema generelt er fremtrædende i fx Ex 4,2-3 og Ex 7,9-11. Studier af forbindelsen mellem slanger og kobber understreger desuden den påfaldende sproglige lighed mellem det hebraiske ord for slange (*nāḥāš*) og for kobber (*n^oḥōšæt*) (Amzallag 2009, 395). Slange- og kobbertemaets relation til Kain og hans slægt hviler på en teori om, at den bibelske tradition, gennem fortællingerne om Kain, har bevaret en reminiscens om kenitterne og deres rolle i Israels historie (Blenkinsopp 2008, 140). I forlængelse heraf skal kort nævnes problematikken omkring forskelle og ligheder mellem midjanitter og kenitter. I de fleste tilfælde forekommer de identiske med hinanden, mens de i andre sammenhænge synes beskrevet som to fra hinanden forskellige grupper. Der er således en mængde uklarheder vedrørende dette eller disse folk, som man ikke har formået at løse tilfredsstillende endnu (Blenkinsopp 2008, 136). Ikke desto mindre har man længe teoretiseret, at kenitterne var det gamle Kanaans kobbersmede. At Tubal-Kain beskrives som “stamfader til smedene, alle dem, der forarbejder kobber og jern” (Gen 4,22) har i sig selv ansporet og understøttet sådanne tanker. Forbindelsen mellem Kain, kenitterne og visse gammeltestamentlige fortællinger udgør således et af de forhold, ud fra hvilke man har forsøgt at argumentere for Jahves sydlige oprindelse.

En svaghed ved midjanitterhypotesens grundlag er de manglende attestationer af en Jahvekult uden for Palæstina. Nissam Amzallag er en af de forskere, der har taget problematikken op og forsøgt sig med en alternativ forklaring. Amzallag støtter dog den sydlige placering af en oprindelig Jahvekult til Edom. Fordi det sydøstlige Kanaan var et vigtigt centrum for smedekunst, må det forventes at have haft en stor betydning for både det religiøse og verdslige liv. Meget i overensstemmelse med en arkaisk religionsform, hvor guderne har hver deres funktionsområde (Jensen 2011, 11), giver det mening, at kenitterne, som kobbersmede, skulle have haft en gud for smedekunst (Amzallag 2009, 390). Som resultat af en komparativ redegørelse for, hvordan Jahve kan forbindes med kobber og smedekunst, fremlægger Amzallag en hypotese om Jahve som den kanaanæiske gud for smedekunst, før han blev en offentligt tilbedt guddom i Israel. Jahvekultens optagelse i Israel flyttes tidsmæssigt frem til jernalderen og indebærer med andre ord en proces, hvor en kanaanæisk kult transformeredes til en offentlig kult inden for Israel selv (Amzallag 2009, 403). At Jahvismen skulle have sin oprindelse i en stammekult, før den overførtes til Israel, anfægtes derfor af Amzallags version, der tilbyder en helt anden forståelse af Jahvekultens udvikling.

'The Shashu land of Yahu'

Som allerede beskrevet anføres i de topografiske lister af såvel Amenhotep III som Ramses II et 'Shashu-land of Yahu', der altså beskriver et område, som et semi-nomadisk Shashu-folk boede og bevægede sig rundt i. Kilder vidner om, at egypterne bekymrede sig om de beduinstammer, der huserede både øst og vest for Arabah, da man mente, de udgjorde en trussel i forhold til både militær og handelsruter. En systematisk optegnelse af disse stammer har sandsynligvis fungeret som led i en strategisk proces om at imødekomme disse omstændigheder (Blenkinsopp 2008, 139). Det interessante ved de egyptiske kilder er den antagelse, at navnet, der på engelsk er gengivet 'Yahu' (YHW) stemmer overens med en senere form af 'Jahve' (YHWH) (Blenkinsopp 2008, 140). 'Yahu' fremstår på listen som et toponym, men om det henviser til et område, hvor guddommen har taget navn efter området, eller området har taget navn efter den guddom, som stammerne, der boede der, tilbad, forbliver dog uklart (Toorn 1995, 1714). Antages det, at navnet er en tidlig form af 'Jahve', kan det muligvis støtte den tese, at man tilbad Jahve i det sydlige Edom og Midjan, før kulten spredtes til Palæstina. Dette vil i så fald forklare manglen på referencer til en Jahvekult i Syrien eller Palæstina, og hvorfor man således ikke betragter Jahve som en del af det traditionelle panteon i disse områder (Toorn 1995, 1714).

Et oplagt spørgsmål ville være, om man på nogen måde kan knytte midjanitterne sammen med de oplysninger, de topografiske lister bidrager med. Joseph Blenkinsopp mener, at midjanitterne eller kenitterne muligvis var en gruppe under Shashu. Det giver han udtryk for, når han henviser til Gen 4,14, hvor Kain beskrives som en flygtning på jorden. Verset tolkes af Blenkinsopp (2008, 140) som en indirekte henvisning til egypternes syn på Shashu og dermed også kenitterne. Bemærkelsesværdigt er det imidlertid, at Shashu på intet tidspunkt nævnes i Bibelen. Til gengæld er både midjanitter og kenitter kendt fra Bibelen, men præsenteres i de egyptiske kilder ikke i forbindelse med Jahve. I stedet optræder de førromtalte Shashu, der sættes i forbindelse med områderne Edom og Seir, hvilket er kongruent med den traditionelle sydlige placering af Jahve i bibelteksterne. Med afsæt i disse observationer præsenterer bibelforsker Mark S. Smith, hvorledes en midjanitterhypotese, der i stedet forløber i to stadier, kan forene de egyptiske og bibelske kilder (Smith 2012, 8). Smith vedholder, at Shashu bør betragtes som det bedst mulige bud på et folk der kan have været hjemsted for den tidligst kendte Jahvekult. Dette Shashu-folk var muligvis aldrig i kontakt med et tidligt Israel, hvilket kan forklare, hvorfor det ikke nævnes i Bibelen. I så fald kan transmissionen af Jahvekulten til Israel altså ikke have taget sit afsæt hos Shashu (Smith 2012, 9). I stedet tilføjer Smith et yderligere element, der følger den bibelske tradition, nemlig en midjanitterhypotese. Forskellen fra den traditionelle hypotese er, at Jahvismen ikke havde sin oprindelse hos midjanitterne (eller kenitterne), men at disse stammer selv skulle have optaget en Jahvekult fra et Shashu-folk i syd og dernæst bragt det videre til et tidligt Israel. Når midjanitterne og kenitterne forekommer i Bibelen, vidner det således om, at traditionen nok erindrer et sydligt folk, som israelitterne havde kendskab til, men ikke husker det folk hos hvem deres guddom nød sin tidligste dyrkelse. Et stadigt problem er imidlertid den store geografiske og tidsmæssige afstand mellem de egyptiske og bibelske kilder. Sidstnævnte ville ikke kunne dateres længere tilbage end det 12. århundrede, mens de egyptiske beviser kan spore en Jahvekult tilbage til det 14. århundrede (ibid., 10). Ifølge Smith kan det blandt andet forklares ved, at de bibelske forfatters motiv for at skrive de forskellige beretninger ikke var afhængigt af, hvad der rent faktisk skete i fortiden (ibid., 25). Det ændrer dog ikke ved den kendsgerning, at Jahvismen blandt Shashu-folket ikke kan påvises empirisk og dermed selv forbliver en hypotese.

”Herren kommer fra Sinaj, bryder frem fra Seir”

I Dom 5,4, også kendt som ‘Deboras sejrssang’, beskrives Jahve som dragende ud fra Seir og Edom. Det oprindelige Edom lå oprindeligt øst for området Arabah, men ekspanderede gradvist mod vest. Man henter bekræftelse af de bibelske stedangivelser i Ramses II’s topografiske liste, hvor et område angivet som *sa’-r-ir* nævnes (Blenkinsopp 2008, 137). Nogle vil hævde, at dette *sa’-r-ir* er identisk med det bibelske Seir. Blenkinsopp henviser desuden til Sl 68,8-9, der betragtes som en variant af Dom 5,4. I salmen hyl-des Jahve som ‘Sinajs Herre’, og udgør således også en bibelsk reference til Sinaj som Jahves oprindelige bolig. Som eksempel på den tydeligste forbindelse mellem Jahve, Sinaj og Seir står Deut 33,2 med ordene: “Herren kommer fra Sinaj, bryder frem fra Seir”. Identifikationen mellem *sa’-r-ir* i de egyptiske kilder og det bibelske Seir og dermed en forbindelse til Jahve er et debatteret emne. Argumentet for en forbindelse bygger på ligheden mellem de to ord samt overensstemmelsen mellem den egyptiske kildes geografiske angivelse af området og de førromtalte bibelteksters sydlige placering af Jahve til Seir, Edom og Sinaj. Opfattelsen af Seir som en region med særlig tilknytning til Jahve er imidlertid omdiskuteret (Smith 2012, 6). Uenighederne skyldes blandt andet uklarheder vedrørende stavningen af ordet (Cross 1998, 67), hvorfor det ikke kan påvises med sikkerhed, hvilket område *sa’-r-ir* præcist henviser til.

Jacob E. Dunn forsøger i en nyere undersøgelse at påvise Sinaj-bjergets placering ud fra en alternativ tilgang, der tager udgangspunkt i en opfattelse af Jahve som vulkangud sammenholdt med den midjanitiske tradition. Udgangspunktet er, at der ved Jahves åbenbaring på Sinaj i Ex 19,16-19 i virkeligheden

skulle være tale om beskrivelsen af et vulkanudbrud. Imidlertid kan der ikke påvises nogen vulkansk aktivitet på Sinaj-halvøen i bibelsk periode, og man har derfor, på baggrund af Jahves åbenbaring for Moses i Midjan, søgt i området Aqabah i den nordvestlige del af Saudi Arabien (Dunn 2014, 388). I dette område finder man talrige vulkaner, hvoraf mange af dem ligger tæt placeret ved landet Midjan (ibid., 397). Hvis Jahve oprindeligt var en vulkangud, og placeringen for hans oprindelige bolig skal findes et sted i Saudi Arabien, rejser sig to problematikker: For det første strider det mod den traditionelle opfattelse af Jahve som stormgud. For det andet anfægter det Ex 19, hvor åbenbaringen siges at finde sted på Sinaj. Hvad angår den første problemstilling, holder mange forskere som sagt på, at Jahve var en stormgud ligesom sin konkurrent Ba'al, hvilket her begrundes i forekomsten af lyn og torden ved teofanien på Sinaj. Imidlertid tyder den midjanitiske religion, ifølge Dunn, i højere grad på at være associeret med ild og jordskælv, der begge forekommer i Ex 19 (Dunn 2012, 405). Dette kongruerer også med åbenbaringen for Moses i Ex 3, hvor Jahve viser sig i form af en brændende busk. Spørgsmålet er så, hvordan dette hænger sammen med Ex 19. Her foreslår Dunn, at der simpelthen er tale om to forskellige beretninger, der senere blev blandet sammen (Dunn 2014, 407-408). Historien om exodus tilhører med andre ord en fortælling, der geografisk knytter sig til Egypten, mens indholdet i Ex 3 og 19 i virkeligheden vidner om Jahves oprindelige forbindelse til Midjan og karakter som vulkangud. Som tidligere beskrevet er det sandsynligt, at kenitterne kan betragtes som Kanaans kobbersmede. Dunn knytter det sammen med sin tese, idet han påpeger sammenhængen mellem ild og kobbersmelting, og at det således også ville give mening, at kenitterne tilbad en ild-/vulkangud. Kilder vidner om, at midjanitterne, udover at være kobbersmede, også handlede med krydderier. Dunns tese er derfor, at Jahvismen blev bragt nordpå af midjanitterne til Palæstina via handelsruterne. I så fald vil det betyde, at Jahvekulten ikke blev introduceret til Israel uden for Palæstinas grænser, som den traditionelle midjanitterhypotese vil hævde. Dunns undersøgelse afsluttes med et nyt bud på en hypotese, der foreslår følgende:

Yahwism entered secondarily into Israelite religions, and (...) this fierce volcanic deity was brought north by the Midianites/Kenites on the trade routes linking Arabia with the Levant. In an entirely new land – Canaan – almost completely devoid of volcanic mountains, a volcanic deity like Yahweh was quickly transformed into a storm deity like Baal (Dunn 2014, 424).

Afsluttende bemærkninger

Midjanitterhypotesen har vundet popularitet, fordi den formår at skabe et kontaktpunkt mellem de forskellige, men samtidigt overensstemmende data, der foreligger: Moses' forhold til midjanitterne; den positive attitude over for kenitterne i GT; Jahves forbindelse til området Edom; de manglende beviser for en Jahvekult i den vestsemitiske epigrafi (Toorn 1995, 1716). Et problem som midjanitterhypotesen dog kæmper med, er det fjendtlige forhold til Kanaan. Ifølge den bibelske tradition erobrede israelitterne i fordums tid Kanaan og var ved deres indvandring i det forjættede land et særskilt folk (Berlejung 2012, 63). Fortællingerne om de tidligste israelitter præsenterer således Israel og Kanaan som to separate enheder, forskellige hvad angår såvel etnicitet som kultur og sociale strukturer (Berlejung 2012, 67). Imidlertid peger nyere forskning på, at Israel opstod inden for Palæstina selv og ikke som en migrerende gruppe. Generelt går man stadig længere væk fra en holdning om, at afgørende ændringer i Palæstinas historie, kultur og religion skyldtes massiv indvandring af grupper udefra. På samme måde problematiseres også den tidligere opfattelse af en skarp opdeling mellem de forskellige etniske grupper og samfundslag, da brud og skift i de sociale og kulturelle strukturer snarere var præget af ændringer indefra (Berlejung 2012, 62). Forestillingen om at en allerede etableret gruppe af proto-israelitter skulle have immigreret ind i Kanaan, er derfor tvivlsom. Læg dertil, at vi ikke kan forlade os på Moses- og exodus-skildringerne som håndfaste beviser for reelle historiske begivenheder. Personen Moses og hans sande betydning er stadig

uklar, og det var først langt senere, han fik sin prominente betydning i Exodus-traditionen og blev symbol på den monoteistiske Jahvismes udbredelse (Toorn 1995, 1716). Israels udvikling skal i højere grad forstås som en kompleks proces, der involverede hele samfundet, og den moderne forskning understreger således, at Israel faktisk opstod i og ud af Kanaan, og at israelitterne selv var kanaanæere (Berlejung 2012, 63). Ikke desto mindre er det svært at ignorere de overensstemmelser, der trods alt er mellem de bibelske og ikke-bibelske kilder. Skal midjanitterhypotesen overleve, må det under alle omstændigheder blive i en revideret form. Et bud er, at exodus kun omfattede en lille gruppe mennesker, der stiftede bekendtskab med Jahve, da de passerede gennem midjanitternes land i den sydlige ørken. Denne lille gruppe, som senere opløstes i de palæstinensiske stammesamfund, introducerede Jahvekulten i deres nye hjemland. Et andet bud er at vende om på migrationsforholdet, så det i stedet var midjanitterne/kenitterne, der, som handelsrejsende, bragte Jahvekulten ind i Palæstina (Berlejung 2012, 149).

Af de forskere, der her i undersøgelsen er præsenteret, fremstår Jacob E. Dunn som den hvis studier synes at stemme bedst overens med den nyere forskning. Dunns tese adskiller sig fra de øvrige forskeres versioner af midjanitterhypotesen ved for det første at hævde en helt anden geografisk placering af Sinaj, der ikke desto mindre løser inkonsistensen i en række omstændigheder inden for GT selv. Dernæst fremlægges Jahve som en vulkangud, hvilket i høj grad strider mod den traditionelle opfattelse af Jahves karakter; men ideen kan ikke uden videre afvises og har gode argumenter for sig. Sidst, men ikke mindst argumenteres der for, at Israel blev introduceret for Jahvismen inden for Palæstinas grænser og ikke uden for, som den traditionelle midjanitterhypotese hævder. Kenitter omtales som værende tilstede i det nordlige Israel allerede på et meget tidligt tidspunkt, og Gen 37,28 bekræfter, at midjanitiske handelsmænd var aktive i området mellem Palæstina og Egypten (Toorn 1995, 1716-1717). Dunns studie tilføjer desuden et argumentationsgrundlag, som hans kolleger ikke har, nemlig geologien. Samlet set giver de arkæologiske og historiske data, som Dunn knytter sammen med bibelkilderne og religionsfænomnologien, et alternativt bud på en midjanitterhypotese, der på mange områder opklarer spørgsmål omkring Jahvekultens transmission til Israel, som den traditionelle hypotese ikke formår i samme grad. Under alle omstændigheder vidner denne opgave om, hvordan udviklingen inden for den israelitiske religion, der ved slutningen af den bibelske traditions etablering fremstod monoteistisk, er forsøgt rekonstrueret på forskellige måder. Tidligere versioner har bygget på den bibelske fremstilling af en oprindelig monoteistisk Jahvisme blandt israelitterne, eller i det mindste hos Moses og den gruppe han førte ud af Egypten (Berlejung 2012, 74). En sådan teori betragtes dog som en meget ukritisk tolkning af de bibelske fortællinger, som de fremstår i deres umiddelbare form. Den senere forskning forlader sig i højere grad på arkæologiske og ikke-bibelske kilder i forsøget på at forstå Jahvismens udvikling og tilbyder et mere nuanceret syn på emnet. I dag betragtes følgende langt mere sandsynligt: "(...) the way from pre-exilic polytheism led via (...) monolatry to a multi-faceted monotheistic Yhwh, who in the progress gradually absorbed the traces of earlier gods and goddesses" (Berlejung 2012, 75).

BIBLIOGRAFI

Amzallag, Nissam

2009 "Yahweh, the Caananite God of Metallurgy?", *Journal for the Study of the Old Testament* 33, 387-404.

Berlejung, Angelika *et. al*

2012 *T&T Clark Handbook of The Old Testament. An Introduction to the Literature, Religion and History of the Old Testament*, T&T Clark International, London.

Blenkinsopp, Joseph

2008 "The Midianite-Kenite Hypothesis Revisited and the Origins of Judah", *Journal for the Study of the Old Testament* 33, 131-153.

Cross, Frank Moore

1998 *From Epic To Canon*, The John Hopkins University Press, Baltimore.

Dunn, Jacob E.

2014 "A God of Volcanoes: Did Yahwism Take Root in Volcanic Ashes?", *Journal for the Study of the Old Testament* 38, 387-424.

Jensen, Hans J. Lundager

2011 "Religionshistorie og aksetid. Om Robert Bellahs udkast til en evolutionær religionshistorie", *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 56, 5-22.

Moor, Johannes C. de

1990 *The Rise of Yahwism. The Roots of Israelite Monotheism*, Leuven University Press, Leuven.

Rice, Gene

1993 "Africans and the Origin of the Worship of Yahweh", *Journal of Religious Thought* 50, 27-44.

Smith, Mark S.

2012 "God in Israel's Bible: Divinity between the World and Israel, between the Old and the New", *The Catholic Biblical Quarterly* 72, 1-27.

Toorn, Karel van der

1995 "Yahweh", in: *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*, Brill, Leiden, 1711-1730.